

УДК 82.512.162.09:177.61

Циганенко Вікторія Леонідівна

кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства,
Харківський національний університет радіоелектроніки

E-mail: tsiganenkoviktoria80@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2272-3501

Очкурова Наталія Олегівна

старший викладач кафедри українознавства,
Харківський національний університет радіоелектроніки

E-mail: nataliia.ochkurova@nure.ua

ORCID: 0000-0003-0105-7781

ЗОБРАЖЕННЯ КОХАННЯ НА СТОРІНКАХ ПОЕМИ НІЗАМІ ГЕНДЖЕВІ «ЛЕЙЛА І МЕДЖНУН» У ПЕРЕКЛАДІ ЛЕОНІДА ПЕРВОМАЙСЬКОГО

Анотація

У статті детально розглянуті художні засоби, стилістичні фігури, до яких удається Нізамі Генджеві при описі нещасливого взаємного кохання Лейлі та Меджнуна. Проаналізований зміст поеми. Це дає змогу пересвідчитися у поєднанні тогочасних класичних традицій при створенні поем із народною творчістю. Саме це поєднання дало змогу Нізамі Генджеві досконало передати почуття, стан головних героїв.

У поетичному творі поет розповідає про причини створення поеми, про історію знайомства головних героїв, про їхнє кохання. Усе це описано яскраво, насичено. Це дає змогу читачеві поеми переживати разом з Лейлою та Меджнуном їхнє кохання, їхній розпач, бажання бути поруч; ніби бачити стан батьків, коли вони дізнаються про божевілля Меджнуна; переживання чоловіка Ібн-Селама, який хоче бути поруч із коханою. Усі ці описи Нізамі Генджеві робить не сухими, а яскравими, насиченими великою кількістю художніх засобів.

У розповідь про нещасливе взаємне кохання Лейлі та Меджнуна Нізамі Генджеві вводить у твір оповідання про шаха й юнака; про царя та пустельника, притчу про Куріпку й Мураша. І хоч мають різні назви (оповідання, притча), проте це одне й те саме. Й оповідання, і притчі відіграють роль ліричних відступів, оскільки за допомогою них Нізамі Генджеві пояснює вчинки головних героїв.

Уся розповідь насичена художніми засобами: паралелізмами (зникає надія – зникає караван в імлі; зникла Лейла – зник місяць-молодик; немов зоря Лейла – небозвід Меджнун; Лейла небо блакитне – Меджнун свіча), епітетами (гірка жага любові; розумні слова; нещасний батько; гіркі поради; любий друг; лихі вітри; грізні блискавиці; дужі верблюди; світлий шлях; закохані серця; злий прокльон; людські цноти; вогненноокий ворон-птах; нова надія; темний небо-

схил; кровожерні пси), метафорами (володар щастя; пахких троянд убір; на вежі слова вився прапор; мовою зачарував світи; любов у перли понизав; слова незаймані; у слова наречену одягати; звести до неба слави дзвін; думка у клітці), порівняннями (вірш засяяв, мов алмаз; вірш нехай палає, наче самоцвіт; син – запахущий сад, сьїна перлина, сонячна ясень, місяць; Кейс розцвівся, мов фіалковий цвіт; Лейла – перлина, кипарис; волосся, коса – ніч; палають очі, наче світачі; злікувати, мов талісман) тощо.

Ключові слова: художні засоби, поема, поет, співець, кохання, сльози

Будь-яка література розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими літературами. Інколи такий взаємовплив був добровільним, відбувався непримусово. Проте існує нав'язування одним народом іншому своєї культури, мови, історії. Усе це мало як позитивне, так і негативне значення: сприяло становленню нових поетичних форм, що поєднувало національне й загальноприйняте.

Це поєднання знайшло відображення в творчості класика середньовічної азербайджанської літератури Нізамі Ґенджеві. Однією з ключових проблем, до якої звертався автор, було кохання. Ця тема поєднала традиції мусульманських літератур, національний світогляд азербайджанського народу, тюркської словесності.

Нізамі Ґенджеві (1141–1209) — великий азербайджанський мислитель і поет-романтик, усебічно розвинена, освічена людина, яку турбували проблеми тогочасного суспільства [2]. У другій половині XII ст. почали наростати політичні хвилювання та соціальні занепокоєння. Саме в цей час один із найбільших поетів середньовічного Сходу пише основний твір «П'ятериці» («Хамсе»). У поемах можна простежити поєднання мусульманської писемної словесності й нових традицій. До речі, «Лейла і Меджнун» – одна з п'яти поем, що входить до цього твору. Ця поема була перекладена українською мовою Л. Первомайським 1947 р. [4]. Змальоване у творі нещасливе кохання має витоки у відомій східній легенді [5].

У статті поставлено за мету всебічно проаналізувати тему кохання та окреслити художні засоби, що використовував Нізамі Ґенджеві для опису цього почуття.

Ретельні дослідження цієї теми, викладених Нізамі Ґенджеві на сторінках поеми «Лейла й Меджнун», майже не проводилися. І. Софронова аналізуючи творчість Нізамі Ґенджеві, зокрема поему «Лейла і Меджнун», наголошувала, що цей твір залишив глибокий слід у східній поезії та має велику кількість наслідувачів [1].

Х. Гумматова у роботі «Концепція божественного кохання в поемі «Лейла і Меджнун» Нізамі Генджеві аналізує образ головного героя – Меджнуна. Зокрема, авторка наголошує, що Меджнун символізує щирого і самовідданого ідеаліста, що приносить себе в жертву заради кохання. Його прізвисько – Меджнун – означає «божевільний» [3, с. 38]. За середньовічними поглядами земне кохання та божественна любов взаємопов'язані, нероздільні. Дикі звірі не чіпають головного героя, а, навпаки, проявляють до нього дружні почуття, оскільки відчують божественну силу останнього [3, с. 39].

Художні засоби авторка не аналізує, лише згадує, що поема містить велику кількість художніх знаків (образ, ідея, мотив, символ тощо) [3, с. 39]. Х. Гумматова розкриває деякі художні знаки, наявні в поемі: одяг – символ матеріального світу, яким користуються лише живі люди. Меджнун вважає себе мертвим і тому розвиває його на собі [3, с. 40]. Також букви – графічне втілення Бога у матеріальному світі. Меджнун позою тіла, ніби свідчить про божественне створення світу [3, с. 40] тощо.

Отже, детально художні засоби дослідники при аналізі поеми не розглядали, лише говорили про їхню наявність.

«Лейла і Меджнун» – поема про взаємне нещасливе кохання. Ця тема взята з усної народної творчості й уперше описана за допомогою віршів.

Починається поема з пояснення Нізамі Генджеві про причини написання цієї «книги у віршах». Поет говорить, що він був задоволений життям, «мов Кейкубад», і насолоджувався славою від створених творів [6]. Сидячи в саду, автор задумувався про подальшу роботу: «Надходить праці час, // лиш в праці – щастя і спочин для нас» [6]. Поет наголошує, що всі повинні працювати, бо «навіть пес... // на цій землі недурно хліб свій їсть» [6]. Найголовніший скарб – це улюблена робота, яку кожен повинен виконувати. І поки співець про кохання збирався з силами для роботи, його вже «зоря зіходила». Шах прислав гінця з проханням розпочати роботу над поемою про Лейлу та Меджнуна. Замовник роботи високо цінує всю роботу Нізамі Генджеві й тому саме його просить оспівати це кохання: «Я хочу, щоб Меджнуна ти згадав, // Його любов у перли понизав, // Щоб про його кохання до Лейлі, // Слова такі незаймані були» [6].

Шах наказує Нізамі Ґенджеві використовувати всі слова та засоби написання поеми й порівнює цю роботу з ювелірною. Далі ми дізнаємося, що прохання шаха не надихає автора до написання, а, навпаки, обурює його, лякає перед можливою поразкою. І ні з ким було порадитися: «Не мав я друга поблизу в ту мить, // Щоб з ним мої вагання поділить» [6]. Підтримку поет знаходить у словах сина, який просить його не відмовлятися та створити «пару» до «Хосрова і Шірін». Нізамі Ґенджеві зауважує сину, що не можна написати те, що вже написано. Для написання потрібне натхнення, а тут історія сумна й сумний кінець, ніхто не хоче братися зі співців. Але, незважаючи на це, автор наважується: «Я ... розпочну, і вивершу мій спів» [6].

Нізамі Ґенджеві розпочинає свою повість з опису стану батька головного героя, про ставлення до нього оточуючих: «Друг біднякові на його путі, // Він був для щастя створений в житті» [6]. Але єдине, що засмучувало, це те, що «дитини в нього не було». Для підкреслення бажання автор використав метафору: «Він так хотів, щоб щастям проросло // З його насіння хоч одне стебло» [6]. Бажання володаря збулося, і він «обдарував і збагатив усіх // Від радості і від щедрот своїх» [6]. Поет описує дитинство, юність Кейса, його навчання. Особливу увагу співець приділяє знайомству Кейса й Лейлі під час навчання, водночас переходячи до опису зовнішнього вигляду останньої: «Тонка й струнка, неначе кипарис, // Що біля джерела в пустелі зріс»; «Коса її – як ніч. Ім'я – Лейла» [6]. Молоді закохуються з першого погляду. Незважаючи на взаємне кохання, Кейс «страждав, // Бо й сам себе їй у полон віддав» [6].

Кохання Лейлі й Кейса хоча було і взаємне, але вони не були щасливі: «Серця в крові. Давно відлинув сміх. // Де спокій їх? Де перша радість їх?» [6]. Незважаючи на всі перешкоди до щасливого життя, «не пригасав і не холонув жар...» [6]. Нізамі Ґенджеві порівнює кохання головних героїв із сонцем, яке закрили хмари: «Так сонце світить навіть з-поза хмар» [6]. Страждаючи, Кейс став безумцем і віддав себе на волю долі, згораючи з середини: «У безумі він кинув поводи, // Він мчав, і сам не знаючи куди» [6]. Де б він не був, але завжди повертався до Лейлі, «немов його пекучий гнав самум».

Після чергового приходу Меджнуна до Лейлі «сум гіркий обох пойняв». Нізамі Ґенджеві проводить паралель між Лейлою та Меджнуном: «Лейла – зорі ранкової парча // Меджнун – згоряє, наче та

свіча. // Лейла – скорити будь-кого б могла. // Меджнун – давно її покірний раб. // Лейла – напій цілющої роси. // Меджнун – став дєрвішем її краси. // Лейла – п’янить, мов чаша запашна. // Меджнун – сп’янів, хоча й не пив вина» [6].

Батько Меджнуна хотів дізнатися про такий стан сина й «чужих людей і родичів питає, // І відповідь одну від всіх дістав, – // ... гине Кейс з кохання до Лейлі» [6]. Вирішили засилати сватів. І від цього рішення «Меджнунів батько серцем звеселів, // Він ні часу не витрачав, ні слів» [6]. Родина Лейлі прийняла сватів «щєдро, як велить звичай // (Уславився гостинністю той край)» [6]. Просячи руки Лейлі, батько Меджнуна порівнює Лейлу з цілющою водою, випивши якої, Меджнун «спрагу серця втишить назавжди». Але батько «нещасливої Лейлі» відмовив: «Перлину з вадою хто б купувати став, // Хто б на разок її низати став?» [6]. Родичі намагаються вмовити Меджнуна обрати наречену серед дівчат свого табору: «Поглянь, немов мальовані вони, // Привітніші від ранньої весни» [6]. Будь-який вибір Меджнуна буде задоволений.

Після відмови батька Лейлі Меджнун покидає рідний дім, незважаючи на всі поради рідних, бо життя втратило сенс: «Кому і той і цей збайдужів світ, // Того обвинувачувать не слід» [6]. Головний герой збожеволів. Він не пам’ятає нічого, крім імені коханої. Блукаючи пустелею, Меджнун «став прозорий, як зерно», забувши шлях повернення додому. Він усвідомлює свій стан, але змінювати його не хоче, навіть просить друзів лишити його: «Ви досить кривдили мене в житті, // Тепер лишіть мене на самоті» [6]. Головний герой постійно розмовляє з Лейлою, просить її допомогти йому, зайти до нього. Нізамі Генджеві проводить паралель між знаменитістю Меджнуна і звинуваченням Лейлі в цій знаменитості. Неприємного знайшли Меджнуна й принесли до рідного дому: «Серед нас зостався назавжди // Краплиною рожевої води» [6].

За Меджнуна дуже переживали батько й родичі. Рідні порадили відвезти головного героя до храму Каба. Батько, щоб урятувати сина, не пошкодував дорогоцінностей. У храмі батько наставляє Меджнуна, радить відмовитися від кохання, на що останній заперечує: «В коханні бачу я життя – не гру, // Коли помре кохання, я помру» [6]. Натомість просить дати змогу кохати ще більше: «Навчи мене, правічний судія, // Кохати глибше, ніж кохаю я!» [6]. Меджнун готовий принести себе в жертву, просячи посилити свої

страждання: «І хоч з журби по ній я спаленів, Хай без журби по ній не буде днів!» [6]. Повернувшись додому, батько поскаржився родичам на вчинок Меджнуна.

Поголос про кохання Меджнуна до Лейлі дійшов і до рідних останньої. Вони поскаржилися на нього «шахні», і він оголосив війну Меджнуну. Батько послав гінців знайти сина, щоб уберегти його від смерті. Але повернулися вони ні з чим. Меджнун хотів бути на самоті: «Від всіх скорбот, що зазнавав в житті, // Він ліки бачив тільки в самоті» [6]. У пустелі Меджнуна зустрів подорожній і повідомив батька про місце перебування сина. Батько поїхав його рятувати. Незважаючи на стан, Меджнун упізнав батька й «тільки й зміг, // Як тінь, до батькових упасти ніг» [6]. За допомогою порівняння Нізамі Генджеві наголошує про фізичний стан головного героя. Меджнун просить пробачення у батька.

Побачивши сина в такому стані, батько зрозумів усе горе, що спіткало Меджнуна, але не перестав умовляти сина забути Лейлу й повернутися додому, наголошуючи, що надія завжди є. Треба тільки спілкуватися з «щасливими», бо «широке море – невичерпне дно, // З малих струмків зібралось воно» [6]. Цим художнім засобом Нізамі Генджеві підкреслює, що одна людина не може подолати труднощі. Так само й море не було б великим, якби в нього не впадали струмки. Батько закликає Меджнуна забути Лейлу за допомогою праці, почати щось робити, жити й насолоджуватися життям на заздрість ворогам.

Меджнун цінить поради батька, бо вони «скарб», і їх можна прикладати до ран. «Але ж мій осуд не в моїх руках, // Не сам я обирав для себе шлях», – відповідає Меджнун батькові [6]. Для звільнення від пут кохання потрібна допомога. Радіти життю головний герой боїться, «бо сміх // Вогнем впаде з зотлілих вуст моїх» [6].

На підтвердження своїх слів Меджнун наводить притчу про куріпку й мурашу: «Куріпка в дзьоб схопила мураша, // У бідолашного зайшла душа» [6]. Але мураша не розгубилася та почала сміятися. Куріпка засміялася й собі, розкрила дзьоб і упустила мурашу. І мораллю виступають слова: «Так безпідставний, нерозважний сміх // Шага не вартий проти цнот людських» [6]. Меджнун готовий страждати, говорячи, що «хто уникає жертви і страждань, // Той найлютіших гідний катувань» [6]. Незважаючи на всі запевняння головного героя, батько все ж таки забрав його додому: «Так він прожив не-

довго – два-три дні, // Між друзями, під доглядом рідні» [6]. І знову втік до пустелі: «І плакав безпорадно день у день, // І плач його був джерелом пісень» [6].

«Семи сьайних небесних сфер намет, // Напоєна вином семи планет», – так починає свій опис Лейлі Нізамі Ґенджеві [6]. Далі поет використовує епітет «довершений», наголошуючи, що її краса «вражала всіх – і їй вклонялись всі» [6]. Лейла мала багато шанувальників: «Віддав їй серце красень не один, // Ждучи лише цілунку навзамін» [6]. Але ніхто їй був не потрібен, крім Меджнуна, якого вона постійно чекала. «Та на дорозі не з'являвся він – // Лиш горем серця залишався він!» [6]. Під постійним наглядом Лейла сміялася удень, а вночі плакала. Не було поруч рідної людини, «кому повісти серця біль і жаль? // Завіси знали про її печаль» [6]. Удень і вночі вона чекала «того, хто їй на тугу відповість, // Того, хто принесе про друга вість» [6]. І вість вона отримувала з різних джерел: шелесту трав, співу пташок, подуву вітру. Для того, щоб себе чимось зайняти, «Лейла складала про Меджнуна вірш, – // Він був перини чистої незгірш» [6]. Як не дивно, але Меджнун ці вірші отримував. Їхню розмову Нізамі Ґенджеві порівнює зі співом солов'їв: «Двох солов'їв сп'янілих голоси // Для світу стали втіленням краси» [6]. У такому діалозі минув ще один рік, «і кожен з них на мрію схожий був».

Прийшла весна. У сад, де все квітне й «у зелені бустанів ... // Гримів, як буря, солов'їний спів», «закучерявився бук. Гранату цвіт // Уже зав'язував сочистий плід», «соловей в шаленстві не стихав, // Як одержимий, тьохкав і зітхав» прийшла з подругами Лейла [6]. У саду її не радувало ніщо, вона тільки хотіла почути щось про Меджнуна. Натомість тут Лейлі було раде все: і трава, і квіти, і дерева, і джерело. Дівчата сміялися, а в Лейлі «стогін ... вирвався з грудей, Мов затужив, заплакав соловей» [6]. І ніби відповідь на запитання Лейлі долинув спів мандрівника, який співав вірші Меджнуна. Мандрівник розповідав про життя головного героя, кожну строфу закінчуючи запитанням до Лейлі, наприклад: «Меджнун блукає по світах сумним бездольним жебраком, – Кому ж всміхається тепер, які вдяга плаття Лейла?» [6]. Муки головної героїні могла зрозуміти тільки одна подруга, яка розповіла про все матері Лейлі. Остання дуже переживала за стан доньки, але як учинити правильно не знала.

Ібн-Селам зустрічає Лейлу й закохується в неї. Через деякий час заслав сватів і «він хитрував, згинався в три горби, // Він вимагав і розсипав скарби» [6]. Батьки пообіцяли руку Лейлі Ібн-Селаму, але попросили почекати, поки «засяє знов для нас коханий зір» [6].

Натомість Меджнун блукав пустелею разом зі звірами: «О, як лунав його коханий спів! // Яку гіркоту він душею пив!» [6]. У пустелі головний герой познайомився з Ноуфалем, який «поміж печер, і скель, і тишини // Шукав собі спочинку й дичини» [6]. Ноуфаль вразив стан Меджнуна й він подумав: «Звичайна людяність мені велить // Розрадити його і вдоволить!» [6]. Ноуфаль знайшов шлях до свідомості Меджнуна «і страдник від чутливих щирих слів // Немов воскрес і серцем звеселів» [6]. Ноуфаль пообіцяв Меджнуну поєднати закоханих: «Чи золотом, чи владою в свій час, // А чи мечем я поєднаю вас» [6]. Але головний герой не вірить про можливе щастя: «Ні, не для мене створена Лейла – // Я не нап'юся з того джерела» [6]. «Від скарг Меджнуна і ридань таких // Душею Ноуфаль і сам знеміг» [6]. Ноуфаль пообіцяв і попросив Меджнуна заспокоїтися: «Дай відпочинок власному вогню, // А я залізну браму відчиню!» [6]. Меджнун повернувся до життя, але складати вірші коханій не перестав: «В піснях, як сонце, зорі і росу, // Прославив він коханої красу» [6]. Так «Ноуфаль, великодушний щирий друг, // Звільнив його від мук і осоруг» [6].

Через деякий час Меджнун почав докоряти Ноуфаль за затримку: «Ти сон мій знищив, спокій одібрав, // На нетерпіння, мов на смерть, скарвав! ... Покинь мене чи дружбу доведи, – // Я прагну знов цілющої води!» [6].

Зваживши нарешті на докори Меджнуна, Ноуфаль пішов війною на плем'я Лейлі: «Віддайте нам свою Лейлу добром // Або ж я кину військо напролом» [6]. Але посланець повернувся з відмовою: «Хіть-нехіть Ноуфалью посланець // Переказав ворожий рішенець» [6]. Після другої відмови племені Лейлі віддати останню Ноуфаль почав наступ, «та вояки на огирях баских // Стрімкою лавою зустріли їх» [6]. Битва була страшна, і «від блискавиць, що били без завад, // І в камені не рятувався булат» [6]. Меджнун не хотів такої лютої січі, він бігав від однієї армії до іншої, закликаючи припинити: «Коли б не сором, змарив би Меджнун, // На власне військо вдарив би Меджнун ... Бійцеві ворог голову стинав, // А він убивці руку цілував» [6]. На зауваження щодо допомоги супротивникові,

Меджнун відповів: «Із ворогами битви не страшні, // А з милою – як битися мені?» [6]. У той час Ноуфаль «тонку стрілу пускаючи в політ, // Своім ударом сотрясав він світ» [6]. На ранок «до табору захисників Лейлі // Нові загони свіжі прибули» просити руки Лейлі: «Коли б це сватання ваш рід схвалив, // І ми сп'яніли від солодких слів» [6].

Меджнун не задоволений діями Ноуфалья: «Був примусом мій друг між ворогів – // Ти ворогом мені його зробив» [6]. Присоромлений Меджнуном, Ноуфаль відповідає: «У тому не вбачаючи вини; // Я не відмовивсь, друже, від війни» [6].

І вдруге Ноуфаль зіткнувся на полі бою з племенем Лейлі: «Зійшлись загони – сонце вкрила мла, // Вгрузає меч в напружені тіла» [6]. Була кривава битва, в якій перемагало військо Ноуфалья: «То був щасливий день – дались взнаки // Бійцям Лейлі Ноуфалья вояки» [6]. До Ноуфалья прийшли посланці з племені Лейлі, просячи припинити битву. «Ці скарги втишили звитяжця гнів, // І він сказав: «Покару я спинив» [6]. Натомість попросив руку Лейлі, що дуже засмутило батька Лейлі: «Я без вагань тобі скоривсь би враз // І виконав би радо твій наказ», – якби не йшлося про Меджнуну [6]. «Людині благородній честь велить // Своє ім'я і гідність боронить» [6]. Батько готовий убити доньку, а не віддавати її Меджнуну. Ноуфаль розчулився на слова батька: «Суворий воїн призабув свій гнів, // Старого батька він з землі підвів» [6]. Силою Ноуфаль не хоче брати Лейлі. Це рішення підтримало все його військо, пояснюючи так: «Коли ти в бій за нього нас послав, // Він перемоги ворогам бажав» [6]. Ноуфаль дослухався до порад своїх воїнів і забрав військо. За це Меджнун звинуватив Ноуфалья: «О ти, що не жалів для друга слів, // А справжнім ділом дружби не довів» [6]. Після звинувачень Меджнун пішов від Ноуфалья. «Ноуфаль шукав його по всіх шляхах, // Але Меджнун мов згинув у пісках» [6].

У пустелі Меджнун натрапив на сарн, які потрапили в пастку. Рятуючи їх, Меджнун запитав у звіролова: «Ти хочеш жити? Хочуть і вони! // Створінням вільним волю поверни» [6]. Далі Меджнун порівнює сарну з коханою, весною, аби врятувати їх: «... білі груди – о, невже їх теж // Ти на вогонь пектисся покладеш?» [6]. Натомість мисливець запропонував купити їх Меджнуну: «Він з ланями зоставсь, а вдалині // Уже зникнув мисливець на коні» [6]. Тепер Медж-

нун пішов блукати пустелею з ланями: «Задушливих ночей важка пільма. // Вузька дорога – їй кінця нема» [6].

Меджнун сів відпочити біля води: «Поклавшись на шовки зелених трав, // Він дерево чудовне споглядав» [6]. Нізамі Генджеві порівнює траву з шовком, підкреслюючи стан Меджнуна. На дереві головний герой побачив ворона й попросив його: «Полинь туди, де в самоті мій друг, // Скажи, що я один, що тьма навкруг» [6]. Ворон полетів і крильми закрив усе: «І чорні крила розпростерла ніч, // Кажан прокинувсь, і заплакав сич» [6].

Відпочивши, Меджнун пішов далі й зустрів стару жебрачку, яка вела на ланцюгу невідомого. Жінка пояснила Меджнуну: «... Коли хочеш знать, // Не в'язень цей безумець і не тать» [6]. Меджнун попросив відпустити безумця та взяти його замість нього: «З надією на більші бариші, // Вона взяла його в товариші» [6]. Так Меджнун прийшов до шатра Лейлі: «Глянь, як терплю удари я, // Але радий з твоєї кари я!» [6]. І знову втік Меджнун у гори, де його знайшли рідні. «Що можна до життя вернути прах, – // Вони Меджнуна кинули в горах» [6].

Звістку про перемогу Ноуфалю приніс батько Лейлі. Від почуття остання засмутилася: «Хто зрозуміє скруту й сум Лейлі? // Де друг – сумних розрада дум Лейлі?» [6]. До Лейлі почали знову приходити свати. «Коли про те довідавсь Ібн-Селам, // Він вирішив не гаятись і сам» [6]. Із собою він привіз незліченні скарби, що «до скарбника й віддав йому дари – // І це було лише початком гри» [6]. Крім багатства до батька Лейлі прибув ще й сват, який вихваляв Ібн-Селама. «І нареченого, що тим радів, // В шатрі на чільне місце посадив» [6]. Зіграли весілля. «Є лад і нелад у житті людей, // Любов і смерть є на путі людей», – такий неочікуваний висновок робить Нізамі Генджеві [6].

Не на відмову Лейлі розраховував Ібн-Селам: «Враз Ібн-Селам з цих заповзятих слів // Примарність мрій своїх порозумів» [6]. Щодня Лейла чекала звістки від Меджнуна: «Так сльози, не ховаючись, лила // Розлучена, засмучена Лейла» [6].

І Меджнун постійно думав про Лейлу. У пустелі його знайшов вершник, повідомивши про весілля його коханої: «У тьмі блукаєш ти, живеш у сні, // А друг твій розкошує вдалині» [6]. Він говорив про невірність усіх жінок: «Хотіли вірність приписать жінкам, // Аж тут у писаря зламавсь калям» [6]. Меджнуна вразили такі слова:

«Меджнун вжахнувся од цих облесних слів, // Йому вогонь всю душу обпалив» [6]. Побачивши, як його слова вплинули на Меджнуна, вершник вибачився за те, що обмовив Лейлу: «Вона для тебе береже свій цвіт, // І збереже, хоч западеться світ» [6].

Батько на останніх роках свого життя пішов знову шукати Меджнуна й знайшов: «Меджнун з життям порвав усі зв'язки, – // Лишилися тільки шкіра і кістки» [6]. Так гіперболізовано Нізамі Генджеві передає стан головного героя. Меджнун не одразу впізнав батька. Радість зустрічі автор передає порівнянням: «Обидва спалахнули, наче хмиз, // І пролили удвох потоки сліз» [6]. Батько почав наставляти сина, просить його повернутися додому: «Псом краще бути в рідній стороні, // Аніж поневірятись в чужині» [6]. Кожна людина повинна відповідати за свої вчинки: «Тобі до уст в останню мить страждань // Приставлять джерело твоїх діянь» [6]. Це будуть останні слова батька, бо він скоро помре: «Щасливий будь – кінчається мій лист. // Впивайсь вином – зруйновано мій міст» [6].

Меджнун не може задовольнити прохання батька, бо не пам'ятає навіть його ім'я: «З моєї пам'яті не ти лиш зник, // Від мене й пам'ять подалась навек» [6]. Меджнун повідомляє, що не здатний більше жити серед людей, бо скоро помре сам: «Ти кажеш, путь кінчається твоя, // Але помру раніш від тебе я» [6].

Зрозумів батько, що не переконає Меджнуна повернутися. «Останніх слів гірких гірка пора! // Старий вернувся до свого шатра» [6]. Для підкреслення смутку батька автор поеми використав повтор: слів гірких – гірка пора. Помер батько Меджнуна. Нізамі Генджеві закликає не сумувати, адже на землі тільки сум і страждання. «Радій же світлом, радістю життя, // Скорботи нас провадять в небуття» [6]. Потрібно радіти життю, насолоджуватися ним, завжди творити добро. Творитимеш добро – добро й повернеться. Творитимеш зло – отримаєш зло.

У пустелі Меджнуна зустрів мисливець і почав звинувачувати в забутті рідного краю, у смерті батька. Меджнун вирішує іти на могилу батька, незважаючи на свій стан: «В темницю в'язня вдень приходиться ніч, // Вночі недужий не скріпляє віч» [6]. На могилі Меджнун не знайшов розради й підтримки, хоч просив пробачення за скоєне й допомоги: «Тебе згадаю – і душа кричить: // О, хто тепер і як мене навчить!» [6]. Меджнун просить батька пожаліти його й дати сили жити. Так Меджнун проплакав цілу ніч. «Коли ж

погасло тьмяне сяйво зір // І сонце обпало схилю гир», Меджнун знову пішов у пустелю [6].

Меджнунова дорога знову привела до селища Лейлі. Недовго пробув Меджнун серед людей і знову опинився в пустелі: «Він ніс з собою злагоду і мир, // І не страшив його захланний звір» [6]. Його постійно супроводжували усі звірі – хижакі поруч з травоядними. Тварини всюди слідували за Меджнуном, оберігали його, охороняли, стерегли сон: «Ніхто не смів Меджнуна турбувати – // Страшила всіх його хижаків рать» [6]. Усі цікаві йшли до Меджнуна: хтось дивитися на його «рать», хтось просити ради. Але ніхто не приходив з порожніми руками. Усі гостинці Меджнун ділив між звірами, які натомість віддавали йому свою любов.

Нізамі Генджеві розповідає легенду про царя та його собак, яким він згодував усіх тих, хто провинився. Отже, царю служив юнак. Одного разу він упав у опалу, і цар наказав кинути хлопця собакам. Натомість «пси навколо юнака лягли, // І лащитись до нього почали» [6]. На ранок цар усвідомив свій учинок і наказав доповісти про юнака. Коли привели хлопця до царя, то засуджений розповів про свій порятунок. Юнак докоряє цареві: «Тобі служив я чесно десять літ, // За те й віддячив ти мені як слід!» [6]. Так само й Меджнун своїм ставленням приручив диких звірів.

І знову у пустелі до Меджнуна з'явився вершник. Нізамі Генджеві за допомогою вершників, мисливців ніби прокладає місток між життям і смертю. Радісно зустрів його Меджнун, а «шляхетний гість здолає жалю не міг, // Як тінь, упав Меджнунові до ніг» [6]. Вершник приніс Меджнунові новину про кохану і почав свою оповідь з опису Лейлі: «Так плакала і скаржилась вона, // Що душу збурила мою до дна» [6]. Розповіла Лейла про своє нещасливе кохання до Меджнуна. Нікуди вона не може піти: ні від некогоханого чоловіка, ні до батька: «Коли для горя народилась я, – // Своему осуду скорилась я» [6]. Лейла попросила розповісти їй про Меджнуна, адже жодні вісті про нього їй не доходять. Розповідь про коханого засмутила її: «Заплакала вона, згадавши знов // Твоє карання і твою любов» [6]. Лейла попросила передати лист Меджнунові, що незнайомиць і зробив.

У листі Лейла звертається до Меджнуна й запитує про його місцеперебування, освідчується в коханні. Лейла говорить, що нікого не покохає більше, співчуває йому з приводу смерті батька: «Коли

помер шляхетний батько твій, // Роздерла я в скорботі одяг свій» [6]. Лейла закликає Меджнуна коритися долі, не розповідати про свої почуття. Утішили Меджнуна слова Лейлі, «і вісника від себе не пускав, // Йому і руки, й ноги цілував» [6]. Меджнун написав відповідь Лейлі й передав вершником.

У листі Меджнун говорить про своє кохання, звинувачує Лейлу в зраді: «Я – раб твій, на мені – ярмо раба, // Я не звільнюся від свого горба» [6]. Меджнун просить Лейлу не продавати його, бо він у неї в добровільному рабстві, порівнює себе з лілеєю, що впала на меч. Цим він підкреслює свою готовність служити Лейлі й звинувачує її у невірності й запитує: «Коли мене ти любиш, як колись, // Чом наші душі досі не злились?» [6]. Меджнун докоряє Лейлі в одруженні. Він щасливий у тому, що Лейла жива й насолоджується життям.

Щомісяця до Меджнуна приїздив його дядько, який привозив їжу й одяг. Коли Меджнун упізнавав його, то починав розпитувати про свій рід. Під час розмови дядько Селім починав одягати Меджнуна, але «... відповів Меджнун: «Цей одяг – дим // Над бідним тілом спаленим моїм» [6]. Цим порівнянням Нізамі Генджеві говорить про тлінність життя. Їжу Меджнун ділив між усіма звірами.

В уста Селіма автор поеми вкладає притчу про пустельника, який також харчувався лише травою. На запитання зброєносця про харчування пустельник відповів, що не все є те, чим здається. «Меджнун цій притчі, як дитя, зрадів, // Схопивсь на ноги й потім знову сів» [6].

Меджнун захотів побачити матір. При їхній зустрічі мати обмила тіло сина, обробила його рани. Мати просить сина повернутися додому: «Життя лиш раз дається нам, спочинь! // Не ворогуй з своїм життям, // спочинь!» [6]. Меджнун почув прохання матері, але повернутися в рідний дім відмовився.

Знову до Меджнуна приїжджає його дядько Селім. Саме він повідомив Меджнуна про смерть матері. Він пішов на могили до батьків і зустрів там свою рідню, які почали його просити, «щоб він покинув свій одлюдний світ, // І знав свій дім, і шанував свій рід» [6]. Але Меджнун утік від них знову в пустелю, роздумуючи про сенс життя. Людське життя – це маленька частинка Всесвіту. «Живи, працюй і лиш собі корись, // На пса за кістку не перетворись», – такої думки доходить Меджнун [6].

Лейла не почувалася щасливою у шлюбі. Уночі вона виходила на шлях, щоб хоч щось почути про Меджнуна. Одного разу вона зустріла вершника, який привіз їй про нього звістку: «Зачувся плач, і від пекучих сліз // Почервонів її очей нарцис» [6]. Лейла попросила вершника привезти їй Меджнуна. Після довгих шукань вершник усе ж таки знайшов Меджнуна. «За давнім звичаєм хвалу воздав // І з вибачень та величань почав» [6]. Вершник передає прохання Лейлі. Меджнун іде на зустріч до Лейлі: «В чеканні все завмерло наокруг – // Вона летить, її чекає друг!» [6]. Лейла переконується у вірності Меджнуна.

Меджнун складає пісню для Лейлі, в якій просить прийти до нього, наголошуючи, що він їй раб із власної волі: «Душа моя, немов швидкий загін, // Мчить за тобою, не за мною він» [6]. Тут Нізамі Генджеві порівнює думки Меджнуна про Лейлу зі швидким загоном. Меджнун дуже хоче побачити Лейлу. І знову головні герої розходяться: Меджнун іде в пустелю, а Лейла у свій шатер.

Кожному дається своя доля. Так і Лейла мучилася від кохання до Меджнуна, а Ібн-Селам мучився від кохання до Лейлі. Лейла від усіх приховувала свої почуття, крім ночі й гаю: «Бо, тихий крок зачувши вдалині, // Вона ховала сльози, як в труні» [6]. Від такого ставлення занедужав чоловік Лейлі, Ібн-Селам, і помер. «Спалала, наче на вогні, Лейла – // Скорботна вість їй радість принесла» [6]. Плакала Лейла за чоловіком, але перед вічню стояв Меджнун.

Приходить осінь у край, де жила Лейла. Усе готується до зими. Цієї пори й Лейла занедужала й «передчувала свій кінець» [6]. У такому стані Лейла наважилася розповісти матері про свій сум і попросила поховати її в білому вбранні як наречену. Коли прийде Меджнун, то матір повинна прийняти його й розповісти, «що кохала й що страждала» [6]. І ще сказати, що Лейла його чекатиме. Після цих слів Лейла померла.

Меджнун дуже переживав через смерть Лейлі, голосив над могилою коханої, адже вона для нього стала зіркою та продовжує жити «В моєму серці ти, в душі моїй, // В гіркій розлуці, в зустрічі новій» [6].

Меджнун прийшов на могилу Лейлі та помер. Перед смертю Меджнун нарікав на важке життя: «На мить прийшов ти в умирущий світ, // Тож не обожнуй цей минуший світ» [6].

Могили Лейлі й Меджнуна охороняли хижі звірі. Цілий рік ніхто не знав про смерть Меджнуна. Коли звірі розійшлися, то прийшли рідні Меджнуна й поховали його разом із Лейлою. Це стало місцем для зустрічі закоханих.

Отже, Нізамі Генджеві при описі взаємного, але нещасливого кохання використовує різноманітні художні засоби. Можна виділити паралелізми сусідніх речень або думок, численними повтореннями деяких слів і імен: *В буянні – сад, я – соловей в саду; шах ждав дитину, як нива запашна від колоса важкого жде зерна; товариші цвіли в саду наук – Лейла й Меджнун вивчали мову уст і рук; зникає надія – зникає караван в імлі; зникла Лейла – зник місяць-молодик; немов зоря Лейла – небозвід Меджнун; Лейла небо голубе – Меджнун свіча; землю цілувать – з горя танцювать; Та хоч твій подих буде наче дим, // Уже мене ти не зігрієш ним; світ сіє горе й пожинає біль; Я сіяв холод, // Ти дарив тепло.*

Крім наведених вище стилістичних прикрас, автор використовує порівняння: *Мій день у щасті цвів, неначе сад, // І я радів з життя, мов Кейкубад; Палає серце, мов свіча; поета порівнює з майстром ювелірних справ; син – запашний ясмин; повість – сухий пісок, пустеля нежива; вірш засяяв, мов алмаз; вірш нехай палає, наче самоцвіт; син – запахуючий сад, сяйна перлина, сонячна ясень, місяць; Кейс розцвівся, мов фіалковий цвіт; Лейла – перлина, кипарис; волосся, коса – ніч; палають очі, наче світачі; злікувати, мов талісман; віддав серце, наче викуп; не холодне кохання – сонце світить з-поза хмар; Меджнун блукав, як тінь; жити, як у страшно-му сні; палати, як свіча; летів до Лейлі, немов борвій; повертався, немов пекучий гнав самум; Ноуфаль, мов чорний лев; Меджнун бігав, мов колесо; кайдани розірвав, наче нитку; із серцем, спаленим до тла, мов пожилець згорілого села; Меджнун, як чабан; день, як промінь; ридати, як хмара; одяг – дим; спалала, наче на вогні, Лейла; гранат ронить червоний сік, мов кров; захитатися подібно до скали; Меджнун лежав, мов в паланкіні шах.*

Не оминає співець й епітетів: *безмежна вірність, жага палка; чиста душа; солодкі уста; пекучі сльози; заздрісні очі; гірка самотність; жахний сон; вірні друзі; небо голубе; гірка жага любові; розумні слова; нещасний батько; гіркі поради; любий друг; лихі вітри; грізні блискавиці; дужі верблюди; світлий шлях; закохані серця; злий прокльон; людські цноти; вогненноокий ворон-птах; нова надія; темний*

небосхил; кровожерні пси; ранкова зоря; рідний край; невблаганний осуд; бентежний ранок; чудовий гай; місячна ніч; кипарисний стан.

Крім названих, можна побачити в тексті ще й метафори: володар щастя; пахких троянд убір; на вежі слова вився прапор; мовою зачарував світи; любов у перли понизав; слова незаймані; у слова наречену одягати; звести до неба слави дзвін; думка у клітці; протоптану у повість шлях; слово кульгає; вірш палає; щастям проросло; ключі від потаємних знань; сад забав; тягар наук; уста – кохання джерело; завдати серцю ран; щастя спів; палати коханням; стлівати від бажання; душа прокинулася; любов сплюндрувала дім; зір палав коханням, вогнем; упало серце; розсудливі осли; пащекують пси (пліткарі); нудьга в очах; ридати пісні; кайдани суму; перлиною прикрасити вінець; Меджнун – син гріха; Лейла – перлина; пускати в хід дари; дочку драконові прирік; не Ібн-Селамові судивсь напій (про Лейлу); батько, ухопивши слід; пітьма руїн; любові вогонь спалив дотла; тримайся за життя; душа в пітьмі блукала; кращий світ; ночі шовк вогнем позолотив; обійми відкрив; танути від тортур; пройняв груди жаль; журби печать; ключ від кайданів; принести голову; у землі найкращий самоцвіт; меч смерті; гірке кохання; погасло сонце; пісня розірве ланцюги; джерело цілющої води; царство снів; від п'ят вогонь піднявся до чола; блідий нарцис; рвучи життя кайдан; током став від урожаю сліз;

звертання: трудівник; друже, Меджнун, Аллах; коханий батьку; Ноуфаль; переможче; світло віч; сонце осяєне; сину розуму й краси; смерть жахна; Лейла; зоре; кульгавий;

антоніми: добрий чин – діяння злі; удень – уночі; летіти, мов на крилі, – повертатися плазом по землі; до неї, як річка поспішав – від неї з місця не рушав; темний день – рай; праворуч – остріх, і ліворуч – гріх; ніч – день; безум розуму покровом був; левицю ссало боязке теля; холоднокровна – шаленець; величні гори й атоми малі; наміри і звершення; усміхалася – сльози лила; зоря – прах; і молодий юнак, і сивий дід;

риторичні питання: Чим согрішив я, що тебе люблю? До чого ця мовчанка привела б? О спалений, палатимеш докіль? Чий зір лихий на вроду твою впав? Чий злий прокльон судьбу твою прокляв? Урадоцах яких тепер шукає забуття Лейла? Чи цим її не швидше погублю? Кому кайдани личать, а не шлюб? О смерть жахна, що діять нам тепер? А що чекать від тебе маю я, // Коли твоїх думок не знаю я? Що

робиш ти без допомоги тут, // Коли прожить немає змоги тут? Яка ж тоді нам від життя користь?

Також у поемі є оксюмори, повторення, тавтології, гіперболи. На жаль, художні засоби наведені не всі, бо обсяг статті не дозволяє більш детально проаналізувати всі наявні. Накопичення різноманітних прикрас не заважають сприймати прозору будову речень та простий хід думок. Також у поемі автор широко використовує стилізований «плач» у дусі народних голосінь, наприклад: звертання Меджнуна до Лейлі, голосіння Меджнуна, коли він дізнається про смерть матері, батька; звертання Селіма до Меджнуна; звертання Лейлі до матері перед смертю тощо. Це показує поєднання народної творчості з тогочасними новітніми традиціями.

Проаналізувавши поему Нізамі Генджеві «Лейла і Меджнун», можна сказати, що поет детально описав нещасливе взаємне кохання головних героїв, використавши при цьому поєднання тогочасних новітніх традицій із народною творчістю. У творі використано багато художніх засобів, стилістичних фігур, «плачі», ліричні відступи. Усе це показує, що автор був широко обізнаний з народним епосом, знав правила створення літературного твору.

Перелік використаних джерел і літератури

1. Софронова И. В., Владимірова О. Г. Влияние творчества Низами на развитие тюркских литератур. URL: www.gramota.net/materials/2/2016/4-2/13.html (дата звернення: 25.01.2022).

2. Низамі Гянджеві (1141–1209). URL: <https://portal.azertag.az/ru/node/227> (дата звернення: 25.01.2022).

3. Гумматова Х. Б. Концепция божественной любви в поэме «Лейли и Меджнун» Низами Гянджеви // Проблемы востоковедения. 2013/4 (62). С. 37–41.

4. Нізамі Гянджеві. В Україні презентували поему азербайджанського класика. URL: <https://uain.press/news/nizami-gyandzhevi-v-ukrayini-prezentovali-poemu-azerbajdzhanskogo-klasika-1426151> (дата звернення: 25.01.2022).

5. Гарбар М. А. Тема щастя у поемі «Лейла і Меджнун» Нізамі Гянджеві у перекладі Л. Первомайського // Українсько-тюркська спільна культурна спадщина з нагоди відзначення 880-ліття з дня народження азербайджанського мислителя і поета Нізамі Генджеві : матеріали міжнар. наук.конф., м. Харків, 20 жовт. 2021 р. Харків: ХНУРЕ, 2021.

6. Нізамі Гянджеві. Лейла і Меджнун / Пер. Л. С. Первомайський // Бібліотека української літератури. URL : <https://www.ukrplib.com.ua/world/printit.php?tid=2921> (дата звернення: 25.01.2022).

Tsyhanenko Viktoriia Leonidivna

Ph.D. (Philology), Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Radio Electronics

Ochkurova Nataliia Olehivna

Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Radio Electronics

REPRESENTATION OF LOVE IN NIZAMI GANDZHEVI POEM «LEILA AND MEDZHUN» TRANSLATED BY LEONID PERVOMAISKY

Annotation

Artistic means, stylistic figures which Nizami Gandzhevi used showing unhappy mutual love of Leila and Medzhnun are studied in the article in detail. The contents of the poem are analysed. All these make it possible to convince in combining classic traditions of that time with national creation while the poem making. This combination gave Nizami Gandzhevi possibility to show feelings, state of main heroes perfectly.

In poetic work the author tells us about the reasons for poem creation, about the story of main heroes acquaintance, their love. All these are shown brightly. It makes the reader to experience with Leila and Medzhnun their love, their despair, their desire to be together; as if see the state of their parents when they get to know about Medzhnun's madness; Ibn-Selan's feelings, who wants to be with beloved. All these descriptions Nizami Gandzhevi makes not dry but vivid, full of great variety of artistic means.

In story about unhappy mutual love of Leila and Medzhnun Nizami Gandzhevi introduces the tails about the shah and young man; about the tsar and hermit; parable about Partridge and Ant. Though these introductions have different names (tail and parable) they mean all the same. Both tail and parables play the part of lyrical degression. Since with the help of them Nizami Gandzhevi explains the main heroes actions.

All the story is full of artistic means: parallelisms (disappear hope – disappear caravan in mist; disappear Leila – disappear new moon; Leila as if star – Mendzhnun as if firmament; Leila is a blue sky – Mendzhnun is a candle); epithets (bitter thirst for love; clever words; unhappy father; bitter advise; amiable friend; nasty winds; terrible heat lighting; strong camels; bright way; enamoured hearts; wicked cursing; humane virtue; fire-eyed raven-bird; new hope; dark sky; bloody dogs); metaphors (Lord of happiness; sweet-scented roses dress; a banner on a word's tower; to charm the world by language; love in pearls beads; virgin words; to dress the bride in words; to raise the ring of glory to the sky; a thought in cage); comparison (the verse begins to shine as a diamond; let the verse flame as a gem; a son as a smelling garden, sheening pearl; sunny ash tree moon; Keis blooms as a violet, Leila – pearl, cypress; hair, plait – night; eyes flame as stars; to cure as amulet) etc.

Key words: artistic means, poem, poet, singer, love, tears